

DE SCHADUW VAN FOUCAULT OVER OPSLUITING VAN KRANKZINNIGEN IN DE ACHTTIENDE EEUW

Elwin Hofman

Inleiding

“Wij geloven dat er in geen enkele tak van de geschiedenis van wetenschap of geneeskunde minder consensus heerst dan in die van de geschiedenis van de psychiatrie”, schreven Mark Micale en Roy Porter in hun inleiding van *Discovering the History of Psychiatry*.¹ De psychiatrie is een verdeelde wetenschap en de geschiedenis van de psychiatrie is dat evenzeer. Een van de oorzaken van die verdeeldheid is de revolutionaire these die Michel Foucault voorstelde in *Folie et Dérison. Histoire de la folie à l'âge classique*. Meer dan vijftig jaar na de publicatie van zijn doctoraat blijft Foucault een referentiepunt in de geschiedschrijving over waanzin in de achttiende eeuw. Een van de meest besproken ideeën in dat werk was, dat er in de tweede helft van de zeventiende eeuw in West-Europa een ‘grote opsluiting’ van krankzinnigen werd gestart. Die these en de verklaringen die Foucault ervoor gaf werden alom bekritiseerd, maar genoten ook bijval. De vraag waarom het in de Westerse samenleving de gewoonte werd om krankzinnigen op te sluiten blijft dan ook een interessante vraag. In dit artikel zal ik de verschillende antwoorden op die vraag bespreken. Ik zal met name de Franse en Angelsaksische tradities behandelen, de twee gebieden waar volgens mij de interessantste debatten plaatsvonden.²

De twee eeuwen tussen 1650 en 1850 waren een sleutelperiode in de geschiedenis van de omgang met krankzinnigen. Aan het einde van de achttiende eeuw ontstond immers de moderne psychiatrie. Waanzinnigen werden geesteszieken en kwamen terecht in een gesticht. Daar stonden ze onder de hoede van een arts, die met behulp van allerlei nieuwe technieken de geesteszieke trachtte te genezen. Die nieuwe aanpak kwam er niet uit het niets. De medische behandeling en de opsluiting van krankzinnigen begon (volgens sommige historici althans) al vroeger. Over die opsluiting in de prepsychiatrische tijd handelt dit artikel.

De achttiende eeuw was de eeuw van de Verlichting, van de Redè. Het was een tijd van economische veranderingen: de kapitalistische markteconomie kwam tot haar volle wasdom en in enkele regio's werden de eerste aanzetten tot industrialisering gegeven. Ten slotte vierde het vorstelijk absolutisme zijn

hoogdagen – althans tot de Franse Revolutie daar bruusk een eind aan maakte. Deze grote typering van de achttiende eeuw vormden de basis voor de grote verklaringen die auteurs gaven voor de omgang met krankzinnigen.

Een verhaal van vooruitgang

Tot en met de jaren vijftig van de vorige eeuw schreven vooral gepensioneerde psychiaters wat mijmeringen over het verleden van hun discipline en zij waren het allemaal roerend met elkaar eens: tot en met de achttiende eeuw werden krankzinnigen uiterst slecht behandeld en ongedifferentieerd opgesloten met paupers, kleine criminelen en ander gespuis. Een medische behandeling bestond *niet*. Gelukkig bevrijdden helden als de Franse arts Philippe Pinel en de Britse filantroop Samuel Tuke hen aan het eind van de achttiende eeuw van hun ketenen en werd eindelijk gezocht naar een manier om die arme dwazen te genezen – de psychiatrie werd geboren.³ Vanwege dat naïeve vooruitgangsverhaal worden deze geschiedenissen vaak ‘whig-geschiedschrijving’ genoemd. Ze waren in hoofdzaak antiquarisch van aard, maar dienden ook om de wankele psychiatrische discipline te legitimeren. De weinige professionele historici op het terrein volgden grotendeels hetzelfde discours.⁴ Hoewel het historisch bedrijf stilaan afstand begon te nemen van een zuiver politieke interesse, was krankzinnigheid duidelijk geen uitgebreid onderzoek waardig.

Veel woorden maakten deze psychiaters-annex-historici niet vuil aan het prepsychiatrische tijdperk, dat vooral als negatief referentiepunt diende. Ze klaagden de ongedifferentieerde opsluiting aan, vooral op basis van pamfletten die de hervormers zelf voortgebracht hadden. Waarom die opsluiting plaatsvond, verklaarden ze helaas niet.

De omwenteling van Foucault

De geschiedschrijving van de waanzin was dus aanvankelijk een weinig gecontesteerd onderzoeksgebied. Daar kwam tijdens de jaren zestig van de twintigste eeuw snel verandering in. Filosofen en sociologen gingen zich vanaf dan inlaten met de geschiedenis van de waanzin en als er iets is dat historici uit hun tent lokt, is het wel een theoreticus die zich op hun terrein waagt. De jaren 1960 waren de jaren van studentenprotesten en de *New Left-beweging*. De nieuwe linkse kantten zich sterk tegen hiërarchie en dogma en in de schoot van die tegencultuur ontstond de antipsychiatrie, een beweging die zich verzette tegen de gangbare praktijken van de psychiatrische geneeskunde en in het bijzonder tegen onvrijwillige behandeling. Een van de boegbeelden van de beweging was de afvallige psychiater Thomas Szasz, die zover ging de psychiatrie de opvolger van de inquisitie te noemen.⁵ Dat veranderende klimaat

had ook haar invloed op de geschiedschrijving van de psychiatrie. De eerste en meest invloedrijke revisionistische auteur was meteen ook de enige met vooral aandacht voor de achttiende eeuw: Michel Foucault.

Over zowat alles wat deze illustere Fransman betreft wordt onder historici geruzied. Ook over de omstandigheden waarin hij zijn doctoraat schreef. Volgens Andrew Scull, een notoir criticus van Foucault, was dat in de nasleep van een zelfmoordpoging en terwijl Foucault in Zweden vertoefde, wat archiefonderzoek kennelijk in de weg stond. Andere auteurs meenden dat beide omstandigheden weinig invloed op het werk hadden.⁶ Hoe het ook zij, in 1961 verscheen *Folie et Dérason, Histoire de la folie à l'âge classique*.⁷ Het uitgangspunt van Foucaults werk was dat de scheiding van Rede en Waanzin zoals we die nu kennen er niet altijd is geweest, dat er een moment was waarop beide in dialoog met elkaar stonden. Foucault stelde vast dat die dialoog in de middeleeuwse en humanistische samenleving bestond. Hij zag het dan ook als zijn taak te onderzoeken wanneer en waarom de dialoog was verbroken en hoe de rede de waanzin het zwijgen opgelegd had. De triomf van de rede was het ontstaan van de psychiatrie aan het eind van de achttiende eeuw: de taal van de psychiatrie was immers een monoloog van rede over waanzin.⁸

Die overwinning verkreeg de rede door een "eigenaardige daad van geweld": het opsluiten van krankzinnigen.⁹ Hoewel er vroeger al aanzetten waren tot het opsluiten van krankzinnigen, zag Foucault het begin van een 'grote opsluiting' in het midden van de zeventiende eeuw. Overal in Europa werden krankzinnigen samen met andere verstotenen van de samenleving naar instellingen gebracht: bedelaars, vagebonden, gedebaucheerden en libertijnen vormden zo samen met krankzinnigen een vanzelfsprekende, spontane categorie in de ogen van tijdgenoten. Internering was volgens Foucault onderdeel van de opkomende drang naar orde en beschaving in de absolutistische staat. In de eerste plaats paste de opsluiting dan ook binnen allerlei maatregelen die sinds de renaissance genomen werden om bedelarij en ledigheid tegen te gaan. De vroegere oplossing, bedelaars de stad uitzetten, was in een eengemaakte staat niet langer houdbaar. Met opsluiting werd een goed alternatief gevonden. Werklozen werden in periodes van crisis samengebracht in instellingen en verplicht tewerkgesteld. De in instellingen geleverde arbeid was niet zeer succesvol. Eerder dan een economische functie, kregen die instellingen al snel een ideologische functie: werken was goed, een universele oplossing voor alle problemen, zo luidde de rationaliteit van de opkomende burgerij. Dat verklaart de in onze ogen ongedifferentieerde opsluiting: allen die niet werkten en zo ingingen tegen de burgerlijke rationaliteit, vormden een categorie van 'dérason', onredelijkheid.¹⁰

Foucault ondersteunde zijn betoog met slechts een beperkt aantal bronnen, die weinig verschilden van de bronnen die zijn voorgangers gebruikten. Veel berustte dan ook op een innovatieve lezing en interpretatie van pamfletten,

traktaten en wetgeving. Dat leidde tot nogal wat misverstanden bij historici, die zijn gebrek aan empirisme weinig konden pruimen. Foucault zag vooral een wil tot opsluiten, een wil die moeilijk empirisch te verifiëren was. Nochtans hebben heel wat historici dat geprobeerd.

Dwaze geschiedenis

Foucault was een Fransman en weinig verrassend startte de receptie van Foucault dan ook al heel vroeg in Frankrijk. De eerste reacties waren erg lovend: gereputeerde historici als Robert Mandrou en Fernand Braudel waren in het toonaangevende tijdschrift *Annales* lyrisch over Foucaults geschiedenis van de waanzin.¹¹ In het spoor van Foucault trokken Franse historici, sociologen en revisionistische psychiaters vooral naar de negentiende eeuw, waar ze zijn theorie verder uitwerkten.¹² De achttiende eeuw bleef grotendeels onbesproken – alleen het einde ervan en de rol van Pinel wisten wat interesse op te wekken.

Grotendeels onbesproken, want één historicus schreeuwde zijn kritiek op Foucault van alle daken. Als eenzaam kruisvaarder ageerde hij tegen geschiedenis in een ideologisch keurslijf; dapper streed hij zijn hele carrière lang voor een streng chronologische, 'neo-positivistische' geschiedschrijving, die de feiten voorop zou plaatsen: Claude Quétel, zelfverklaard redder van de geschiedenis van de waanzin.¹³ Quétel was historicus en schreef in 1976 zijn doctoraat over een psychiatrisch hospitaal in Caen. In dat doctoraat haalde hij scherp uit naar Foucault, wat hij sindsdien is blijven doen.

Volgens Quétel was Foucaults zogenaamde 'grote opsluiting' niet tegen krankzinnigen gericht, maar tegen bedelaars. Krankzinnigen kwamen veeleer 'per ongeluk' in de instellingen terecht en dan nog enkel wanneer ze gevaarlijk waren – iets wat altijd al gebeurde, "[c]'est bien évident".¹⁴ Ook de grote categorie van onredelijken had volgens Quétel nooit bestaan; tijdgenoten maakten immers allerlei onderscheiden tussen verschillende opgesloten. Een alternatieve theorie of verklaring voor de toenemende opsluiting gaf Quétel niet en dat achtte hij ook niet nodig – de chronologie van de feiten moest voor zichzelf spreken.¹⁵ Quétels fanatieke houding deed geregeld stof opwaaien – op een congres in 1991 noemde iemand zijn geschiedenis "de l'histoire bête".¹⁶ Zijn versie van de geschiedenis van de waanzin was uiteraard even polemisch, zelfs meer polemisch, dan die van Foucault. Zijn recent verschenen *Histoire de la Folie de l'Antiquité à nos jours* was in de eerste plaats een 'anti-*Histoire de la folie à l'âge classique*'.¹⁷ Quétel publiceerde zijn hele leven lang over de geschiedenis van de waanzin en veranderde daarbij weinig aan zijn ideeën. Elke referentie aan niet-Franse literatuur was hem compleet vreemd en hoewel hij enig archiefonderzoek verrichtte, bleef ook dat beperkt.

Op Quétel na stonden Franse historici in het algemeen dus vrij positief tegenover Foucaults these. Heel anders was dat in de Engelstalige wereld. In

1965 verscheen een Engelse vertaling van *Histoire de la folie*.¹⁸ *Madness and Civilization* was een verkorte versie: slechts de helft van de tekst en ongeveer een tiende van de voetnoten werden vertaald. Bovendien waren er, zoals dat gaat met vertalingen, enkele linguïstische dubbelzinnigheden, die later tot pittige discussies leidden. Dat was allemaal niet zo'n probleem geweest, ware het niet dat de meeste onderzoekers enkel deze verkorte versie lazen en bijgevolg een vertekend beeld kregen van Foucaults *Histoire de la folie*.

Madness and Civilization trok heel wat geïnteresseerden. De meesten onder hen waren uiterst kritisch. Foucault had inmiddels enige reputatie verworven en werd – niet geheel terecht – geassocieerd met de antipsychiatrie. Hij werd stilaan de norm waartegen nieuwe onderzoekers zich wilden afzetten. Bovendien stootte zijn hevige theorievorming op nogal wat weerstand bij de minder interdisciplinair aangelegde Engelse historici. Erik Midelfort schreef in 1980 een veel geciteerde synthese van de meest gehoorde kritieken.¹⁹ De grote merite van Midelfort was dat hij genuanceerd bleef en ook het Franstalige origineel geraadpleegd had, iets wat zijn collega-critici veelal nalieten.

Midelfort meende dat we *Histoire de la folie*, naar analogie met de eerdere 'Whig-geschiedschrijving', 'Tory-geschiedschrijving' zouden kunnen noemen: de vrolijke vrije middeleeuwen maakten in Foucaults werk plaats voor een gesloten en donkere moderniteit. Met betrekking tot de 'grote opsluiting' beweerde Midelfort (in de lijn van de kritiek van Quérel) dat er al vóór de zeventiende eeuw krankzinnigen opgesloten werden en er bijgevolg geen verband kon zijn met de burgerlijke rationaliteit. Bovendien werd, zeker in Engeland, een scherp onderscheid gemaakt tussen verdiende en onverdiende werklozen, waaronder gekken. Enkel die laatsten hadden recht op armenzorg. Er was dus geen grote categorie van werkloze 'onredelijken'. Vanaf de zeventiende eeuw nam verplichte opsluiting weliswaar toe, maar dat was veeleer een gevolg van het opkomend absolutisme dan van de burgerlijke mentaliteit. Die opsluiting was vooral gericht op armoede, niet op devianten of gekken: een grootschalige opsluiting van krankzinnigen vond pas in de negentiende eeuw plaats. Ten slotte had Foucault volgens Midelfort te weinig aandacht voor nationale verschillen.

Zoals Colin Gordon en Gary Gutting later opmerkten, waren sommige kritieken van Midelfort eigenlijk niet in tegenspraak met de kern van Foucaults betoog. Midelforts kritiek richtte zich vooral op Foucaults analyse van enerzijds de middeleeuwen en anderzijds de negentiende eeuw, terwijl het gros van *Histoire de la folie* over de nieuwe tijd handelde. Wanneer zijn kritiek wel de kern van de zaak raakte was die ook niet geheel terecht: Foucault had ook aandacht voor de rol van het absolutisme en (zij het in beperkte mate) voor nationale verschillen.²⁰

Chutzpah

Tot 1990 waren zowat alle Britse historici het er met elkaar over eens dat Foucault weliswaar een grondlegger van de discipline was, maar dat zijn werk inmiddels achterhaald was en nog weinig waardevols bevatte voor een hedendaags historicus. Die redenering ergerde Colin Gordon, een voormalig assistent van Foucault aan het *Collège de France* en vertaler van een aantal van zijn werken. In 1990 publiceerde hij in *History of the Human Sciences* een artikel waarin hij felle kritiek uitte op de heersende houding tegenover Foucault.²¹ Angelsaksische historici hadden in het beste geval enkel de verkorte vertaling van *Histoire de la folie* gelezen, in het slechtste geval hadden ze kennelijk helemaal niets van het werk gelezen – zonder dat dit hen ervan weerhield uitvoerig kritiek te spuien. Gordon wikte en woog de meest voorkomende kritieken en bevond die allemaal te licht. Volgens Gordon had Foucault veel van zijn zoegezegde fouten helemaal niet geschreven en had hij vaak zelfs het tegendeel beweerd. Foucault had dus volgens Gordon wel degelijk aandacht voor opsluiting vóór de zeventiende eeuw, voor nationale verschillen, voor de invloed van absolutisme, voor het feit dat opsluiting vooral op armoede gericht was en voor de veel grotere aantallen opgesloten krankzinnigen in de negentiende eeuw. Foucault was immers heel wat genuanceerder dan zijn critici lieten uitschijnen.

Die critici lieten dat echter niet zomaar over zich heen gaan: in dezelfde jaargang van *History of the Human Sciences* verscheen een storm aan reacties uit allerlei hoeken. Andrew Scull noemde Colins boude beweringen over het gebrek aan kennis van Foucaults critici “chutzpah”, onbeschaamde brutaliteit.²² Het onderwerp bleek zo populair dat de bijdragen kort nadien in boekvorm gebundeld werden.²³ Er waren vele debatten over allerlei aspecten van Foucaults werk. Daaronder enkele belangrijke, zoals zijn status als historicus, de onafwendbaarheid van ‘verkeerde’ lezingen en de ‘Fransheid’ van Foucault. Daarnaast kregen ook enige minder belangwekkende aspecten de aandacht. Zo kwam er kritiek op het feit dat Gordon het over *Dérasion et Folie* had, terwijl de titel van het werk *Folie et Déraison* is, en was de correcte schrijfwijze van ‘Foucauldians’ blijkbaar een kwestie van primordiaal belang.²⁴

In 1994 verscheen in *Discovering the history of psychiatry* een bijdrage van Gary Gutting, die het debat probeerde te overschouwen.²⁵ De centrale kwestie, zo stelde Gutting, was de status van Foucault als historicus. Volgens de meeste historici was Foucault een slecht historicus. Volgens Colin Gordon was hij een goed historicus. En volgens enkele anderen was hij helemaal geen historicus en moest hij dus niet aan historische kritiek onderworpen worden. Volgens Gutting zelf was Foucault wel degelijk een historicus, maar een onconventionele historicus. Foucault ging immers niet empirisch te werk, maar idealistisch. Foucaults theorie moest het veeleer hebben van mentale categorieën, de *wil* om

krankzinnigen op te sluiten, dan van feiten, de effectieve opsluiting. Bijgevolg was het ook moeilijk om empirische kritiek uit te oefenen op Foucault.

Het essay van Gutting vormde het eindpunt van de zuivere receptie van Foucault. Geregeld werden de debatten nog eens heropgevoerd, in 2007 nog tussen Gordon en Andrew Scull in *The Times Literary Supplement*, maar daarbij werden weinig nieuwe argumenten of visies toegevoegd.²⁶ Intussen was een meer constructieve aanpak opgekomen: Foucaults theorie was niet langer de enige om de opsluiting van krankzinnigen te verklaren.

De zoektocht naar een waardig alternatief

In Frankrijk leverde het echtpaar Marcel Gauchet en Gladys Swain sinds het eind van de jaren zeventig tussen al het gebakkelei door een meer fundamentele kritiek op Foucault. Gauchet was een filosoof en historicus, zijn echtgenote een psychiater. Zoals wel meer psychiaters kon zij zich moeilijk vinden in Foucaults negatieve visie op de psychiatrie, maar in tegenstelling tot de meeste psychiaters bood ze wel een doordacht alternatief, eerst alleen, later samen met haar echtgenoot.²⁷ Gauchet en Swain waren het met Foucault eens dat de psychiatrie en de omgang met waanzin cruciaal waren voor de vorming van de moderne samenleving. Zij meenden echter dat Foucaults moderniseringsmodel exclusief was: in de middeleeuwen en de renaissance konden krankzinnigen zich volgens Foucault vrijelijk uiten en onderhielden anderen communicatie met hen. Met de moderniteit werden krankzinnigen 'abnormaal' en werd hen het zwijgen opgelegd. Ze werden door de 'grote opsluiting' uit de samenleving gestoten.

Volgens Gauchet en Swain was het net omgekeerd. In de middeleeuwen werd ongelijkheid als natuurlijk beschouwd. Mensen van verschillende standen, slaven en vrijen of mannen en vrouwen werden als fundamenteel verschillend gezien. Op dezelfde manier werden krankzinnigen als vanzelfsprekend anders beschouwd dan mensen die gezond van geest waren: ze waren geen 'echte' mensen. Met de moderniteit maakte in de loop van de nieuwe tijd het idee opgang dat alle mensen gelijkaardig waren. De 'ander' werd veel meer ervaren als gelijk aan het zelf en zo werden ook krankzinnigen deel van de menselijke gemeenschap. Dat was een bedreigende ervaring. Om die bedreiging in toom te houden, werden de krankzinnigen uit het zicht van de gezonde mensen gehouden en opgesloten. Die exclusie was echter een gevolg van proces van inclusie, een proces waarbij krankzinnigen geleidelijk aan volwaardig mens werden.²⁸

De Belgische historicus en filosoof Wim Weymans merkte recent op dat ondanks hun radicaal verschillende visie op de moderne omgang met de krankzinnige ander, zowel Foucault als Gauchet en Swain een belangrijk uitgangspunt deelden. Niet alleen waren ze immers niet vies van grootse speculatieve historische theorieën, ze kenden ook een groot belang toe aan de staat bij de ontwikkeling van de moderne omgang met waanzin. Het was immers

de proto-totalitaire staat die (volgens Foucault) de moderne disciplinaire instituties voorzag, en het was de bureaucratische staat die (volgens Gauchet en Swain) de gelijkheid van alle mensen garandeerde.²⁹

In de Angelsaksische wereld stond die grote rol van de staat ter discussie. Het belangrijkste werk uit de jaren tachtig was een nieuw syntheseswerk van Roy Porter.³⁰ Porter was de belangrijkste Britse historicus voor de geschiedenis van de waanzin in de achttiende eeuw. In *Mind-forg'd Manacles* (1987) gaf hij een alternatieve typering van waanzin in de achttiende eeuw. Foucaults theorie kon dan misschien juist zijn voor Frankrijk, zo beweerde Porter, voor Engeland ging ze alleszins niet op. Voor de negentiende eeuw werden door de staat immers bitter weinig krankzinnigen opgesloten. De grootste groeisector voor geïnterneerden was die van de private *madhouses*, waar vooral gekken uit rijkere families terecht kwamen, op initiatief van hun familie of vrienden. Dus, zo argumenteerde Porter, was de opsluiting vooral een gevolg van een groeiende consumptie maatschappij die steeds meer diensten ging uitbesteden aan (semi)professionelen. Desalniettemin bleef de opkomst van gestichten een traag, beperkt en gelokaliseerd proces.³¹

De theorie van Porter vormde een tweede waardig alternatief voor Foucault. Al snel kwam daar een derde bij, toen in 1993 de herziene versie van Andrew Scull's *Museums of Madness* verscheen.³² Terwijl de oorspronkelijke versie van dit werk enkel de negentiende eeuw behandelde, beschreef *The Most Solitary of Afflictions* ook de achttiende eeuw. Scull had het helemaal niet voor Foucault: zijn werk rustte volgens Scull op "the shakiest of scholarly foundations".³³ Scull was het met Porter eens dat voor de negentiende eeuw de meeste krankzinnigen niet geïnterneerd werden. In zoverre er al sprake was van enige opsluiting in Engeland, was die vooral gericht op leegloperij, niet op waanzin. De beperkte groei van het aantal geïnterneerde gekken die er toch was, was volgens Scull te wijten aan de kapitalistische markteconomie die tot haar volle wasdom kwam. Daardoor werden vroegere sociale banden verbroken, zowel verticale, tussen werkgevers en -nemers, als horizontale, tussen arbeiders onderling, waardoor die economisch steeds minder in staat waren om voor onproductieve familieleden te zorgen. De burgerlijke gezagsdragers die met dit groter wordende probleem geconfronteerd werden, vonden een economische en efficiënte oplossing in internering.³⁴

Naast deze grote, alternatieve theorieën kwam sinds het einde van de tachtiger jaren in Engeland ook het archiefonderzoek over de achttiende eeuw op gang. Volbloed historici als Jonathan Andrews, Robert Houston, Peter Rushton en Akihito Suzuki trokken naar de archieven en publiceerden op basis van nauwgezette studies heel wat artikels over deelaspecten van de achttiende-eeuwse omgang met krankzinnigen. Deze historici waren het er min of meer over eens dat er in het Verenigd Koninkrijk in de achttiende eeuw geen *great confinement* plaatsvond. Sommigen meenden dat er wel een *small confinement*

plaatsvond, een repressie van waanzin op beperktere schaal.³⁵ Veelal vonden ze ook dat er in de historiografie te veel aandacht naar instellingen ging, terwijl de meerderheid van de krankzinnigen daar niet terecht kwam.³⁶ Anderen meenden dan weer dat de tegenstelling tussen thuisverzorging en internering overdreven werd: enerzijds moest de instelling gezien worden als het verlengde van het huishouden, anderzijds werden ook krankzinnigen thuis vaak opgesloten, zonder dat de nodige dwanginstrumenten daarbij ontbraken.³⁷ Achter instellingen zat dan ook geen burgerlijke rationale om krankzinnigen te segregeren of te onderdrukken, integendeel, ze waren net caritatief van aard. De wantoestanden die er plaatsvonden toonden enkel de spijtige mislukking van het systeem. Ten slotte legden al deze historici erg graag de nadruk op diversiteit naargelang natie, regio, parochie, klasse en zelfs gezin – zonder evenwel zelf echt comparatief te werk te gaan.

Economisch of ander determinisme wilde deze nieuwe lichtung historici hoe dan ook vermijden. Het hoeft bijgevolg niet te verbazen dat ze weinig aan theorievorming gedaan hebben. Als er al overkoepelende verklaringen gezocht werden, bestonden die meestal uit het verfijnen van de theorieën van Porter of Scull. Zo maakte Akihito Suzuki een mooie uitdieping van Scull's theorie. Internering vond volgens hem haar oorsprong bij families die niet langer met krankzinnigen konden omgaan. Het volwassen kapitalisme en een nieuw, affectief familie-ideaal zorgden ervoor dat opsluiting een steeds aantrekkelijker oplossing werd voor krankzinnige familieleden.³⁸

Nieuwe wegen

Sinds het aanbreken van het nieuwe millennium vielen er in Groot-Brittannië enkele nieuwe tendensen te bespeuren. Er heerste een steeds grotere afstand tegenover Foucault en de reacties daarop. Onderzoekers bewandelden nieuwe wegen en zochten veel minder naar oorzaken van de opsluiting van krankzinnigen. Nieuwe thema's als de praktijk van krankzinnigenzorg en de beleving van geestesziekte raakten in zwang. Toch verdween de opsluiting niet helemaal van het toneel. De eerste generatie historici die zich toespitsten op de geschiedenis van de waanzin was inmiddels aan het einde van haar carrière. En zoals dat gaat bij onderzoekers op leeftijd, blikken die graag terug op wat er allemaal in hun vakgebied gebeurd is – historici verschillen in dat opzicht opmerkelijk weinig van hun collega's in de psychiatrie. Dat leidde tot de publicatie van een aantal historiografische mijmeringen en synthesesewerken.³⁹

Het meest neutrale synthesesewerk was dat van Roy Porter, een geschiedenis van de waanzin van oudheid tot heden, waarin hij netjes de verschillende belangrijke visies naast elkaar zette.⁴⁰ Het was het laatste werk voor zijn onverwacht vroege overlijden. Daartegenover bevond zich het erg geëngageerde, antirevisionistische werk van Edward Shorter, die de geschiedenis van de

psychiatrie wilde redden van 'de "zelotische onderzoekers".⁴¹ Een echt synthetisch verhaal over de achttiende eeuw schreven Jonathan Andrews en Andrew Scull.⁴² Andrews was een student van Porter en volgde hem grotendeels in zijn theorievorming. In *Undertaker of the Mind* bracht dit duo dan ook een synthese van de twee grote Britse alternatieven voor Foucault. In concreto werd Porters theorie gebruikt voor de hogere klassen: rijker geworden burgers gingen steeds meer diensten uitbesteden, ook de zorg voor krankzinnige familieleden. Aan de andere kant van het sociale spectrum gold Sculls theorie: arbeiders konden door evoluties in het marktkapitalisme steeds moeilijker voor hun waanzinnige verwanten zorgen, waardoor die bij de armenzorg terecht kwamen. De *Poor Law Officers* gingen op zoek naar oplossingen, waardoor de vraag op de *mad market* verder steeg. Deze ontwikkelingen waren volgens beide auteurs erg beperkt. Een 'grote opsluiting' was er dus zeker niet.⁴³ Ook in dit werk stond echter niet die theorie over opsluiting centraal, maar wel de praktijk van de gekkendokters.

De afstand tegenover de vroegere historiografie uitte zich ook in de relatie van historici tot Foucault. Hoewel de Fransman nog steeds geen gebrek aan aandacht had, werd het steeds minder een verplichting om hem bij elk werk over de geschiedenis van de waanzin te citeren. Uiteraard speelde de tijdsafstand daarbij een rol, maar belangrijker was een nieuwe houding tegenover Foucault. Nu iedereen Foucault verwierp, werd het weer aantrekkelijk om hem te herwaarderen. En dat deed Chris Philo met verve. Philo was een historische geograaf die zijn doctoraat bij Roy Porter maakte. Op basis daarvan verscheen in 2004 *A Geographical History of Institutional Provision for the Insane from Medieval Times to the 1860s in England and Wales: The Space Reserved for Insanity*. Philo ging op zoek naar de ruimtes die krankzinnigen toegewezen kregen, zowel symbolisch als reëel. Zijn aanpak paste binnen een algemenere tendens, de zogenaamde *spatial turn* in de jaren negentig. Onderzoekers expliciteerden de ruimtelijke context van historische ontwikkelingen, terwijl die vroeger op de achtergrond bleef.

Na grondige lezing van *Histoire de la folie* was Philo tot de conclusie gekomen dat er heel wat meer in te vinden viel dan andere historici beweerd hadden. Hij sloot daarmee aan bij het Foucault-debat uit het begin van de jaren negentig, maar onderbouwde zijn interpretatie met uitgebreid bronnenonderzoek. Philo's verhaal was gelijkaardig aan dat van Foucault, of toch zijn eigen lezing van Foucault. In tegenstelling tot Foucault had Philo veel aandacht voor ruimtelijke differentiatie, voor de verschillende plaatsen van opsluiting. In de middeleeuwen en de renaissance werden sommige krankzinnigen opgesloten, maar die aanpak was chaotisch en ruimtelijk diffuus. Pas vanaf het begin van de achttiende eeuw kwam er een meer systematische opsluiting van irrationele elementen als zwervers, vagebonden, bedelaars en krankzinnigen. In theorie kwamen enkel gevaarlijke gekken achter slot en grendel terecht, in de praktijk

liep echter elke krankzinnige dat risico. *De facto* werden heel wat meer gestoorden opgesloten dan eigentijdse commentatoren, en met hen geschiedschrijvers als Porter, wilden toegeven. Ze kregen een plaats afgezonderd van de rest van de maatschappij.

Die opsluiting vormde deel van een definiëring van de burgerlijke identiteit, gestoeld op rationele logica. Deel van die logica was een arbeidsethiek: werken werd immers gezien als een oplossing voor zowat alle problemen. Opsluiting was een vorm van onbewuste sociale controle in de zin dat het krankzinnigen niet werd toegelaten hun waanzin te koesteren. De burgerlijke rede was goed en juist en het was ondenkbaar dat iemand er een andere rede op na zou kunnen of willen houden. Gestichten waren in die zin zowel caritatief als repressief in opzet.⁴⁴ De tijd voor een meer open houding tegenover Foucault was volgens Philo rijp. Daartoe kan de volledige Engelse vertaling van *Histoire de la folie*, die in 2006 eindelijk verscheen, alleen maar bijdragen.⁴⁵

Ook op het Europese vasteland werd Foucault intussen met frisse ogen gelezen. De Italiaanse historica Lisa Roscioni deed aan het begin van het nieuwe millennium onderzoek naar de vroegmoderne omgang met krankzinnigen. Het doel van een dergelijk onderzoek mocht volgens haar niet zijn om deze of gene stelling van Foucault te bewijzen of te weerleggen: het onderzoek moest steeds proberen om tot een beter begrip te komen van de dominantie van het psychiatrisch paradigma.⁴⁶ Het bestuderen van de opsluiting kon daartoe een aanzet vormen. Krankzinnigen werden volgens haar meestal niet samen met een hele massa onredelijken opgesloten, maar kwamen juist in gespecialiseerde caritatieve instellingen terecht. De belangrijkste actoren van die opsluiting waren de familieleden. Net als Suzuki meende ook Roscioni dat daar de oorzaak van de opsluiting van krankzinnigen moest worden gezocht.⁴⁷

Conclusies

“I am not a professional historian; nobody is perfect”, zei Foucault ooit bij een debat aan de University of Vermont.⁴⁸ Ondanks deze, in de ogen van sommigen althans, grove tekortkoming blijft Foucault meer dan vijftig jaar na de publicatie van *Histoire de la folie* een van de belangrijkste auteurs in de historiografie van de waanzin. Zijn theorie was lange tijd dé theorie waartegen nieuwe onderzoekers zich afzetten en ondanks de grotere afstand die er tegenwoordig heerst, is ze toch aan een herwaardering begonnen. Ik heb in dit artikel een overzicht trachten te geven van de historiografie van de waanzin in de eeuw van de rede. Ik ging op zoek naar de verschillende theorieën over de toenemende internering van krankzinnigen in de achttiende eeuw. Michel Foucault was de eerste die een omvattende theorie suggereerde. Hij schreef dat er vanaf 1650 in West-Europa een grote opsluiting op gang kwam. De absolutistische

samenleving waarin de burgerlijke rede en een streven naar orde dominant werden legde op die manier de onredelijkheid het zwijgen op.

In de Angelsaksische wereld werd Foucault volop bekritiseerd. Althans een deel van die kritiek beruiste op misverstanden of was oneigenlijk, maar ze wist wel een wetenschapstheoretisch debat te inspireren. Alternatieven voor Foucault bleven lange tijd achterwege. Pas sinds eind de jaren tachtig kwamen er nieuwe theorieën en origineel onderzoek. Volgens Roy Porter was de toenemende opsluiting een onderdeel van de opkomende consumptiemaatschappij, waarbij de zorg voor krankzinnigen uitbesteed werd aan gestichten, zoals het onderhoud van de tuin aan een tuinman. Andrew Scull zag dat anders: door de volgroeiing van het marktkapitalisme kwam solidariteit onder druk te staan en waren gezinnen niet langer in staat hun onproductieve leden te onderhouden. Die kwamen bijgevolg in instellingen terecht. Beide auteurs waren echter de mening toegedaan dat die ontwikkelingen in de achttiende eeuw nog beperkt bleven en er van een 'grote opsluiting' nog geen sprake was.

In Frankrijk wist Foucault minder origineel onderzoek over de achttiende eeuw te inspireren. Veel historici waren het stilzwijgend met hem eens en richtten zich op de negentiende eeuw. Dat neemt niet weg dat sommigen alternatieven zochten. Claude Quézel schreeuwde zijn empirische kritiek op Foucault van alle daken en Marcel Gauchet en Gladys Swain stelden een radicaal andere lezing van waanzin en moderniteit voor. Opsluiting betekende volgens die laatsten niet het begin van exclusie van krankzinnigen uit de samenleving, maar net een stap in een proces van inclusie.

Sinds het einde van de twintigste eeuw nam de belangstelling voor de internering van krankzinnigen af. De tweedeling tussen thuiszorg en gesticht kwam ter discussie en het onderzoek ging zich meer richten op de praktijk van krankzinnigenverzorging. Toch bleven auteurs in debat gaan met Foucault. De Britse historicus Chris Philo kwam zo tot een herwaardering van een aantal van Foucaults centrale ideeën, onder meer dat over de 'grote opsluiting'. Misschien, zo suggereerde Philo, konden uitgebreid archiefonderzoek en grote theorieën wel samengaan.

Ondanks het uitgebreide onderzoek dat in de afgelopen decennia uitgevoerd werd, blijven er dus uiteenlopende theorieën over de opsluiting van krankzinnigen bestaan. De meeste van die theorieën blijven, ondanks soms expliciete ontkenning daarvan, schatplichtig aan de ideeën van Foucault. Nieuw onderzoek heeft zaken genuanceerd, verscherpt en soms tegengesproken. Foucault blijft een goede basis om het denken over krankzinnigen te stimuleren. Zijn schaduw waart dan ook nog steeds rond in de geschiedschrijving van de waanzin.

Noten

Ik wil graag Katrien Demoen, Geert Hofman en Kaat Wils bedanken voor hun hulp bij het tot stand komen dit artikel.

1 Micalé M. en Porter R., 'Introduction: Reflections on Psychiatry and its Histories', in: idem (red.), *Discovering the History of Psychiatry*, Oxford en New York, Oxford University Press, 1994, p. 4.

2 Zie voor een goed overzicht van de omgang met Foucault in de Duitse historiografie: Dinges M., 'The Reception of Michel Foucault's Ideas on Social Discipline, Mental Asylums, Hospitals and Medical Profession in German Historiography', in: Jones C. en Porter R. (red.), *Reassessing Foucault. Power, Medicine and the Body*, Londen en New York, Routledge, 1998, pp. 181-212.

3 Vgl. Porter R., *Madness: a Brief History*, Oxford, Oxford University Press, 2002, pp. 4-7.

4 Het voorbeeld bij uitstek is Jones K., *Lunacy, law and conscience, 1744-1845*, Londen, Routledge, 1955.

5 Szasz T., *The Manufacture of Madness: a comparative study of the inquisition and the mental health movement*, New York, Harper & Row, 1970.

6 Scull A., 'Scholarship of Fools', in: *The Times Literary Supplement*, 21-03-2007, p. 3; Gordon C., 'Extreme Prejudice: notes on Andrew's Scull's TLS review of Foucault's History of Madness', in: *Foucaultblog*, 20-05-2007 (<http://foucaultblog.wordpress.com/2007/05/20/extreme-prejudice/>).

7 Foucault M., *Folie et Dérison: Histoire de la folie à l'âge classique*, Parijs, Librairie Plon, 1961. Licht gewijzigde heruitgave: Foucault M., *Histoire de la folie à l'âge classique. Folie et déraison*, Parijs, Gallimard, 1972. Verkorte Nederlandse vertaling: Foucault M., *Geschiedenis van de waanzin*, Meppel, Boom, 1975.

8 Foucault M., *Geschiedenis van de waanzin*, pp. 7-8.

9 Foucault M., *Geschiedenis van de waanzin*, p. 47.

10 Foucault M., *Geschiedenis van de waanzin*, pp. 47-71.

11 Geciteerd in Gordon C., 'Histoire de la folie: an unknown book by Michel Foucault', *History of the Human Sciences* 3 (1990), pp. 3-4.

12 Bv.: Castel R., *L'Ordre Psychiatrique: L'Age d'Or d'Aliénisme*, Parijs, Éditions de Minuit, 1973.

13 Quéтел C., *Histoire de la Folie. De l'Antiquité à nos jours*, Parijs, Tallandier, 2009, pp. 16-17.

14 Quéтел C. en Morel P., *Les fous et leurs médecines: de la Renaissance au XXe siècle*, Parijs, Éditions Hachette, 1979, p. 143.

15 Quéтел C., *Histoire de la Folie*, p. 16.

16 Het ging om een opmerking van de filosoof Pierre Macherey tijdens het debat na een lezing van Claude Quéтел over de noodzaak om Foucault kritisch te evalueren. Vermeld in Roudinesco E. e.a., *Penser la folie: essais sur Michel Foucault*, Parijs, Galilée, 1992, p. 104.

17 Coffin J., Bespreking van Quéтел C., *Histoire de la Folie*, in: *h-madness* 05-08-2010 (<http://historypsychiatry.wordpress.com/2010/08/05/>).

18 Foucault M., *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, Londen, Tavistock, 1965.

- 19 Midelfort E., 'Madness and Civilization in Early Modern Europe: a Reappraisal of Michel Foucault', in: Malament B. (red.), *After the Reformation: Essays in Honor of J.H. Hexter*, Manchester, Manchester University Press, 1980, pp. 247-266.
- 20 Gordon C., 'An unknown book', pp. 14-17. Gutting G., 'Michel Foucault's Phänomenologie des Krankengeistes', in: Micalé M. en Porter R. (red.), *Discovering the History of Psychiatry*, pp. 332-334.
- 21 Gordon C., 'An unknown book'.
- 22 Scull A., 'A failure to communicate?', in: Still A. en Velody I. (red.), *Rewriting the History of Madness: Studies in Foucault's 'Histoire de la Folie'*, Londen en New York, Oxford University Press, 1992, p. 162n16.
- 23 Still A. en Velody I. (red.), *Rewriting the history of madness*.
- 24 Merquior J.G., 'Back to the *Histoire de la folie*', in: *History of the Human Sciences* 3 (1990), p. 40.
- 25 Gutting G., 'Michel Foucault's Phänomenologie'.
- 26 Zie noot 6.
- 27 Swain G., *Le sujet de la folie. Naissance de la psychiatrie*, Toulouse, Privat, 1977; Gauchet M. en Swain G., *La pratique de l'esprit humain: L'institution asilaire et la révolution démocratique*, Parijs, Gallimard, 1980.
- 28 Vgl. ook Weymans W., 'Revising Foucault's Model of Modernity and Exclusion: Gauchet and Swain On Madness and Democracy', in: *Thesis Eleven* 98 (2009), pp. 33-51.
- 29 Weymans W., 'Revising Foucault's Model', pp. 47-48.
- 30 Porter R., *Mind-forg'd Manacles: a History of Madness from the Restoration to the Regency*, Londen, Athlone Press, 1987.
- 31 Porter R., *Mind-forg'd manacles*, pp. 164-167. Zie ook Porter R., 'Foucault's great confinement', *History of the Human Sciences* 3 (1990), pp. 48-49.
- 32 Scull A., *The Most Solitary of Afflictions: Madness and Society in Britain, 1700-1900*, New Haven (Conn.), Yale University Press, 1993.
- 33 Scull A., *The Most Solitary*, p. 5.
- 34 Scull A., *The Most Solitary*, pp. 29-34.
- 35 Rushton P., 'Lunatics and idiots: mental disability, the community and the Poor Law in north-east England, 1600-1800', in: *Medical History* 32 (1988), pp. 40-42. Suzuki blijft onbeslist inzake de kwestie: Suzuki A., 'Lunacy in seventeenth- and eighteenth-century England: analysis of Quarter Sessions records Part II', in: *History of Psychiatry* 3 (1992), p. 29.
- 36 Suzuki A., 'The household and the care of lunatics in eighteenth-century London', in: Horden P. en Smith R. (red.), *The locus of care: families, communities, institutions, and the provision of welfare since antiquity*, Londen, Routledge, 1998, pp. 153-154.
- 37 Houston R.A., "'Not simple boarding": care of the mentally incapacitated in Scotland during the long eighteenth century', in: Barlett P. en Wright D. (red.), *Outside the Walls of the Asylum: The History of Care in the Community, 1750-2000*, Londen en New Brunswick (NJ), Athlone Press, 1999, pp. 21-22; Rushton P., 'Lunatics and idiots', p. 42.
- 38 Suzuki A., 'The household and the care of lunatics', pp. 168-169.
- 39 O.a. Scull A., 'Musings about madness', in: Scull A., *The insanity of place / The place of insanity: essays on the history of psychiatry*, Londen, Routledge, 2006, pp. 1-13.
- 40 Porter R., *Madness*. Vertaald in het Nederlands: Porter R., *Waanzin, een korte geschiedenis*, Amsterdam, Nieuwezijds, 2003.

- 41 Shorter E., *A History of Psychiatry: From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York, Wiley, 1997. Vertaald in het Nederlands: Shorter E., *Een geschiedenis van de Psychiatrie. Van gesticht tot Prozac*, Amsterdam, Ambo, 1998, p. 14.
- 42 Andrews J. en Scull A., *Undertaker of the Mind: John Monro and Mad-Doctoring in Eighteenth-century England*, Berkeley en Los Angeles, University of California Press, 2001.
- 43 Ik heb wat problemen met deze 'omvattende' theorie, omdat de auteurs eenzelfde fenomeen op twee tegengestelde manieren verklaarden: armen gingen hun krankzinnigen opsluiten omdat ze armer werden, rijken omdat ze rijker werden. Het lijkt mij dan waarschijnlijker dat er een andere variabele meespeelde, zoals bijvoorbeeld Foucaults burgerlijke ideologie van de rede, de absolutistische staat of de veranderende affectieve structuur van het gezin.
- 44 Philo C., *A Geographical History of Institutional Provision for the Insane from Medieval Times to the 1860s in England and Wales: The Space Reserved for Insanity*, Lewiston (NY), Edwin Mellen Press, 2004.
- 45 Foucault M., *History of Madness*, Londen, Routledge, 2006.
- 46 Roscioni L., 'Soin et/ou enfermement? Hôpitaux et folie sous l'Ancien Régime', in: *Genèses*, 2011/1 82, pp. 44-45.
- 47 Roscioni L., 'Soin et/ou renfermement', pp. 41-42.
- 48 Geciteerd in Gutting G., 'Michel Foucault's Phänomenologie', p. 331.